

Een overbuurmeisje, dat in 1951 met haar ouders tegenover de bloemisterij aan de Gezichtslaan kwam wonen, herinnert zich de opvolging voor hun bloemisterij. Hun twee zoons kozen een ander beroep. In januari 1970 zijn ze definitief gestopt en verhuisden ze naar een seniorenwoning aan de Planetenbaan. Na hun vertrek is de naam Kweeklust van de voorgevel van het huis aan de Gezichtslaan

verdwenen en bleef het een gewoon woonhuis. Op 2 november 1970 is Gerrit van der Wal op 72 jarige leeftijd overleden. Neeltje was 91 jaar oud toen zij in 1987 overleed. Inmiddels was reeds op 19 oktober 1967 de vergunning verleend voor de bouw op teelgrond van het huidige pand Gezichtslaan 32. (red.)

HET NIEUWE LYCEUM 1935-1945

DE DONKERE OORLOGSJAREN (I)

Dr. Wim Krommenhoek, oud-docent HNL

In deze derde aflevering van de serie Het Nieuwe Lyceum wordt de geschiedenis van de school gedurende de oorlogstijd tot en met het jaar 1941 beschreven. Het artikel is een bewerking van een omvangrijker geschrift. De tekstverzorging is van Pieter Burggraaf. Voor de voorgaande afleveringen, zie de nummers september en december 2004.

Toen de oorlog uitbrak in mei 1940 bestond Het Nieuwe Lyceum vijf jaar; men maakte zich op voor het eerste examen. Kort daarvoor had men het nieuwe gebouw aan de Jan Steenlaan betrokken en onder de bezielende leiding van de nog jonge rector Van Popta trachtte men nieuwe onderwijsidealen gestalte te geven.

De school bezat toen een internaat aan het Vermeerplein. Het bood onderdak aan leerlingen van wie de ouders buitenslands vertoefden, met name in Indië, en stond onder leiding van de rector en zijn vrouw.

1939

In het najaar van 1939 kreeg de school voor het eerst te maken met de oorlogsdreiging. De Van Dijkschool werd gevorderd door het Nederlandse leger en de gemeente vroeg en kreeg van het bestuur toestemming de leerlingen van deze gemeentelijke lagere school in het nieuwe gebouw aan de Jan Steenlaan onder te brengen.

Een aantal leraren werd gemobiliseerd en een van hen werd zelfs bevorderd tot korporaal! In de herinnering van leerlingen leven specifieke gebeurtenissen, zoals André Spoor opmerkte: *„Het was oorlog en er gebeurde in de grote buitenwereld genoeg. Maar ook wij probeerden onze steen aan de geschiedenis bij te dragen. Naast mij in de bank zat de zoon van de commandant van het nazi-strafkamp in Amersfoort. Hij was kleurenblind en als verzetsdaad wees ik hem tijdens de tekenles de verkeerde kleuren.”*

Reeds in 1938 is, blijkens de melding van de rector bij een van de curatoren, in een gesprek met een leerling sprake van uitingen van antisemitisme bij leerlingen. Het betreft een uiterst laakbare houding van deze leerling tegenover een joods meisje. De rector stelt dan heel duidelijk: *„...dat, hoe hij daarover ook mag denken, ik van enige 'rassentheorie' op school niets wens te weten en dat alle leerlingen van welk ras of welke afkomst dan ook, een volkomen gelijke*

plaats innemen.”

Kort daarna moeten de leerlingen het volgende briefje ondertekenen: *„Hiermede verklaar ik, dat de rector, Dr. W.M. van Popta, mij persoonlijk heden uitdrukkelijk gewaarschuwd heeft in geen enkel opzicht mijn medeleerlingen lastig te vallen in verband met de politieke opvatting van hun ouders of henzelf.”*

De oorlog wordt voelbaar op HNL. De tijden zijn voorgoed veranderd zoals blijkt uit een brief van de rector aan de Inspecteur van 2 juli. Hij schrijft: *„Tot mijn spijt moet ik U mededelen, dat ons gebouw sinds zaterdag 20.00 uur door Duitse militairen bezet is en wij een batterij achter op het veld hebben. Wij zijn daardoor in vele complicaties gekomen, terwijl bovendien op deze wijze ons gebouw militair object is geworden. In verband daarmee heeft ons Bestuur mij opgedragen zulke regelingen te treffen, dat onze leerlingen geen les meer in ons gebouw ontvangen. Ik heb dit alleen zo op kunnen lossen, dat wij nu een soort van rompschool in ons Internaat houden voor de laatste dagen van de cursus.”* Het moet een bittere ervaring zijn geweest om dit fraaie, nieuwe gebouw, aan de verwerkelijking waarvan zo lang en door zo velen was gewerkt, op deze manier te moeten verlaten.

In augustus krijgen de ouders van de leerlingen van het internaat een brief waarin wordt meegedeeld dat alle leerlingen voor de komende cursus dienen mee te brengen: een algemeen distributieboekje, een boterkaart, een broodkaart, een textielkaart en bonnen voor scheerzeep.

Op 4 september lijkt het erop dat de school weer vrij is, op één klein leslokaal na, terwijl de bezetter ook blijft beschikken over de ruimte en onderkomens vlak achter het gebouw, zoals de rijwielstalling.

Dan is er begin oktober opnieuw sprake van politieke uitingen bij leerlingen. Blijkbaar is het een heikele zaak, waarmee de rector in zijn maag zit. Hij rapporteert aan het bestuur over de uitvaardiging van een absoluut verbod aan de leerlingen om demonstratief uiting te geven aan alles, wat enige leerling of diens ouders voor zijn overtuiging onaangenaam kan zijn. Het bestuur reageert onmiddellijk. Reeds drie dagen later gaat een brief uit naar alle ouders, waarin we o.a. de volgende passages aantreffen:

„Wij zijn ervan overtuigd, dat in Uw aller geest wordt gehandeld, indien, zoo nodig, maatregelen worden getroffen om de gewenschte orde en rust in en om het schoolgebouw te handhaven en de aandacht der leerlingen te concentreren...

Wij weten zeer wel, dat de kinderen meestal de draagwijdte van hun daden of woorden niet beseffen, maar allerminst mag als vaststaand

worden aangenomen, dat dit steeds onder alle omstandigheden als verontschuldiging zal worden aanvaard.”

De brief is ondertekend door zowel de voorzitter en secretaris van het bestuur als van het curatorium, en de rector.

Dat de rector geen enkel risico wil lopen om de indruk te wekken niet loyaal te zijn aan de door de bezetter opgelegde regels, wordt onthullend duidelijk in een brief die hij op 9 oktober stuurt aan de Procureur Generaal te Amsterdam. Hierin lezen we:

„In verband met de oproep tot melding van alle verenigingen bericht ik U hierbij, dat door de leerlingen van ons lyceum in de loop van het vorige cursusjaar een eigen schoolbond, De Bilthovense Lyceïsten Bond, is opgericht. Aangezien deze Bond nog geheel verkeert in het stadium van wording, bestaan er nog geen Statuten of Reglement. Ik weet niet of een dergelijke Bond onder het begrip 'Vereniging' valt, maar meen U voorzichtigheidshalve dit te moeten berichten.”

Ondertussen zet de versterking van het dagelijks leven zich gestadig voort. Na de distributie van suiker, koffie en thee, het verbod tot het dragen van onderscheidingstekens en de beginnende knechting door de bezetter zoals blijkt uit het verplicht melden van alle bestaande of vermeende verenigingen, lezen we nu ook dat

door de verduistering leerlingen in het donker door de stad zouden moeten fietsen en daarom verlof vragen overdag te mogen terugreizen naar Bilthoven na bezoek aan familie elders. Ook heeft de plaatselijke taxidienst zijn werkzaamheden moeten staken en verzoekt daarom geen advertenties meer op te nemen in het schoolblad. Pijnlijk duidelijk wordt deze verstoring van het normale leven als op 8 november het distributiekantoor laat weten dat geen zeep verstrekt mag worden ten behoeve van het laboratorium, lees scheikundelokaal.

Toch zijn dit nog speldenprikjes, kleine ongemakken, vergeleken met alles wat nog staat te gebeuren.

Voor de docenten komt op 23 november een pijnlijke brief van het Departement waarin een loyaliteitsverklaring aan de bezetter wordt voorgelegd. Dat betekent onderwerping aan de bezetter, een morele overgave zonder voorwaarden.

Twee maanden nadat de school het dragen van insignes verbood, stuurt het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming een circulaire naar alle besturen der bijzondere scholen voor voorbereidend Hooger en Middelbaar Onderwijs met de tekst:

„Teneinde ongewenschte toestanden op de scholen te voorkomen, verzoek ik U, voor het vervolg te verbieden, dat leerlingen gedurende hun verblijf

in de school of in de onmiddellijke nabijheid van het schoolgebouw insignes of andere onderscheidingsteekenen dragen. ”

De jonge school houdt zich keurig aan alle regels, en dit is nog maar het begin. Regels die trouwens niet steeds even helder waren, want vlak voor Kerstmis komt het laatste bericht uit 1940 van het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming met de volgende toelichting op de insigne- en regelgeving:

„Dit verbod geldt, naar vanzelf spreekt, niet voor Duitse kinderen, ook als zij Nederlandsche scholen bezoeken en evenmin voor Duitse insignes en voor insignes van collectes, die door de Rijkscommissaris zijn goedgekeurd. ”

De voorzichtigheid van de rector kent geen grenzen. Op oudejaarsdag stuurt hij een brief naar de inspecteur met de vraag of een aantal aan te schaffen boeken, waaronder 'Alleen op de wereld' van Malot en 'Cyrano de Bergerac' „wellicht voorkomen op de lijst van voor scholen verboden boeken.“

De inspecteur laat weten dat genoemde titels goedgekeurd zijn. Helaas ontbreekt de lijst van boeken die inmiddels wel verboden waren.

Binnen een jaar is de oude orde ontwricht en zijn de kiemen gelegd voor tweespalt en onenigheid. De smaak wordt wrang.

1941

Het nieuwe jaar begint met een brief van de Commissaris voor niet-commerciële verenigingen en stichtingen, waarin wordt meegedeeld dat de door de rector aangemelde lyceïstenbond staat ingeschreven onder nummer 536463 en er wordt op gewezen dat de organisatie verplicht is jaarlijks alle stukken, met rekening en verantwoording op te zenden. Op 22 januari volgt een serieuze intimidatie, verpakt in een bijna hoffelijk schrijven van het eerder genoemde Departement van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming.

Wij lezen dan:

„Ik heb de eer U mede te delen, dat de heer (...), leeraar aan het Christelijk Lyceum te Zwolle, door den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsch gebied is belast met het doen van onderzoekingen naar gedragingen van leerkrachten, welke gevaar kunnen opleveren voor het handhaven van de orde en de rust in de scholen en het uitbrengen van een advies aan mij daaromtrent.”

Het was een volgende stap in het gelijkschakelingproces, voortkomend uit de angst voor verscheidenheid en onoverzichtelijkheid bij het Nederlandse broedervolk toen het de bezetter duidelijk werd dat de veronderstelde eenheid der Germaanse volkeren toch niet zo hecht was als

aanvankelijk gehoopt.

Toch lukt het blijkbaar allemaal niet zo goed met de beoogde gelijkschakeling, want al op 29 januari volgt een ander rondschrijven van dit actieve Departement. *„Betreffende handhaving orde en rust op de scholen.”*

Het begon zo: *„Het blijkt mij telkens weer, dat de onrust onder leerlingen van onze middelbare scholen niet vermindert. Steeds weer zijn er symptomen merkbaar van een destructieve en negativistische geesteshouding, die zich uit in het rondvertellen van geruchten en moppen, het lasteren over Duitschers en landgenooten (Winterhulp!), het doorgeven en opschrijven van kinderachtige, ja weerzinwekkende nonsens.”*

En eindigde aldus:

„Ik geef U tenslotte in overweging, niet terug te schrijven voor ernstige maatregelen van tucht, in ieder geval de inspectie onmiddellijk in te lichten en U in zeer ernstige gevallen tevens rechtstreeks met mij in verbinding te stellen.”

In het gebouw aan de Jan Steenlaan wordt het er intussen ook niet aangenamer op, want in een brief van de rector aan de inspecteur over het rooster, lezen wij terloops dat de tweede verdieping buiten gebruik is gesteld als gevolg van brandstofnood en dat dientengevolge het vak handenarbeid niet gegeven kan worden. In deze dagen telt de school buiten de rector negentien docenten en honderdtwintig leerlingen. En hoewel dit in onze ogen een

kleine school was, waren de problemen na een jaar oorlog allerminst klein. Daarom leest de rector op 29 april (een dag voor de verjaardag van prinses Juliana red.) een mededeling voor, waarin hij eist „*dat bepaalde dagen, die daartoe aanleiding zouden kunnen geven, niets geschiedt wat de toekomst van 120 leerlingen, van onze docenten en hun gezinnen, in één woord van de school in gevaar kan brengen.*”

De volgende stap in het proces van gelijkschakeling volgt twee dagen later na de mededeling van de rector. Het betreft de mededeling dat joodse landgenoten niet langer openbare functies zullen mogen bekleden.

Voor het onderwijs betekende dit dat zij niet langer deel konden uitmaken van besturen of commissies. Het was de eerste maal dat van de overheid de daad werd gevegd joden en niet-joden actief te splitsen.

Er zullen weinigen geweest zijn die de achtergronden en consequenties van deze daad ten volle hebben beseft, hetgeen betekent dat de stap-voor-stap methodiek bij de gelijkschakeling, toegepast door de bezetter, veel doeltreffender werkte dan menigeen geneigd was toe te geven.

Intussen nadert de dag dat een jaar geleden de Duitse troepen het land bezetten. Den Haag stuurt op 6 mei een gevoelig briefje naar alle scholen om vooral geen opvallende uiting van

emotie te tonen.

De rector hangt op 7 mei een korte mededeling op, waarin hij er namens het Departement nog eens op wijst dat ook het dragen van niet-politieke insignes voor docenten en leerlingen verboden is, evenals het dragen van alle soorten van uniformen of delen van uniformen.

Op 10 mei spreekt de rector de leerlingen toe voor het begin van de lessen. De nadruk van zijn woorden ligt op het stil accepteren van wat rondom gebeurt in het besef dat het goddelijke wereldplan in zijn wordingsgeschiedenis niet doorzien kan worden. Zo zegt hij: „*Hoezeer wij persoonlijk ook alle oorlogsellende betreuren, wij die op de middelbare school de gelegenheid hebben ons inzicht in de samenhang der gebeurtenissen te verruimen, weten dat het doorbreken van nieuwe tijdperken in de geschiedenis der mensheid gepaard gaat met bloed en tranen.*”

In deze tijd scherpen ook de persoonlijke tegenstellingen zich aan. De invloed van ouders met nationaal-socialistische sympathieën was aanzienlijk en stelde de rector menigmaal voor onaangename problemen. De plaatshebbende confrontaties stelden uiteraard het onderling vertrouwen tussen de docenten, ouders en rector soms zwaar op de proef.

Aan het eind van de zomervakantie 1941 wordt ook Het Nieuwe Lyceum getroffen door de ernstigste vorm van discriminatie, door de bezetter opgelegd. Joodse leerlingen worden niet meer toegelaten. De rector verwoordt de nieuwe maatregel naar de ouders als volgt:

„Ingevolge een door mij ontvangen brief van B en W der gemeente De Bilt, d.d. 28 augustus 1941, op grond van schrijven No. 990 afd. Kabinet van het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming, moet ik u meedelen, dat Uw zoon(...) vanaf 1 september a.s. ons lyceum niet meer zal kunnen bezoeken en dat wij hem dus de nieuwe cursus niet meer als leerling kunnen aanmerken.”

Hoe zal men zich gevoeld hebben na het lezen van een dergelijke brief?

Het eerste bericht uit het nieuwe cursusjaar dateert van 2 oktober en behelst een uitnodiging van burgemeester Van den Borch van De Bilt aan het bestuur om de leerlingen der hoogste klassen een bezoek te laten brengen aan de tentoonstelling 'Duitsch-Nederlandsche betrekkingen in de loop der eeuwen'.

Het is in deze tijd dat de Inspectie zich actief gaat bemoeien met het beoordelen van sollicitanten op hun 'betrouwbaarheid'. Over docenten die naar elders solliciteren, moet de rector de volgende vragen over hun loyaliteit jegens de bezetter beantwoorden:

1. Weet hij(zij) de politieke strijd in elk opzicht buiten het schoolverband te houden?
2. Gaf hij (zij) ooit aanleiding tot moeilijkheden met de bezettende macht?
3. Vertrouwt U, dat hij (zij) zich in alle opzichten loyaal zal gedragen ten aanzien van de bezettende macht?
4. Kunt U voor hem (haar) instaan, dat hij (zij) zich niet zal laten drijven door zijn (haar) politieke zienswijze tegenover de leerlingen en/of leraren?

Geleidelijk aan verscherpen de tegenstellingen zich, ook tussen de oudere leerlingen. Zo wil in november 1941 een internaatsleerling lid van de WA (de zwart geüniformeerde Weer Afdeling van de NSB) worden en schrijft de rector aan de vader:

„Ik weet niet wie uiteindelijk daartoe toestemming moet geven, U zelf of de moeder, doch dit is een zaak, die mij niet aangaat. Wanneer hij die toestemming krijgt, zal ik er ook geen bezwaar tegen maken. Het is ook wel mijn indruk dat er bij hem van een werkelijke overtuiging sprake is. Ik hoop dan ook, dat het hem geen kwaad, in tegendeel veel goed zal doen.”

Zijn dit woorden van een begrijpende pedagoog, van een voorzichtige schoolleider, of van een man die ten koste van alles ieder conflict wil vermijden?

Was het ene incident nog niet afgesloten, het volgende kondigde zich aan. Zo schrijft vlak voor Kerstmis een woedende vader dat tot zijn zeer grote ontstemming in de schooltas van zijn zoon het blad 'De Stormvlag', strijdblad van den Nationale Jeugdstorm, was gevonden. En volgens de zoon moest dit blad op het internaat in zijn tas zijn gestopt. Bij herhaling zal vader de zoon direct van school nemen.

De rector put zich uit in verontschuldigen en het lijkt erop dat de school niets te maken heeft gehad met het incident, want hij meldt: „(...) heb mij voorts tot de plaatselijke leiding van de Nationale Jeugdstorm gewend. Daar was men het met mij eens, dat deze methode niet toelaatbaar is en zegde men mij medewerking toe ter voorkoming van een herhaling.”

Op dezelfde dag, 23 december, gaat een brief uit naar een andere boze vader. Ditmaal betreft het het wegraken van zijn zoons Wolfsangel (SS-insigne), een insigne dat hij klaarblijkelijk op school verstoppt had. De rector probeert het af te doen als een politieke pesterij als reactie op de 'grap' van zijn zoon met dit insigne uitgehaald. Het geeft wel te denken. Is de rector naïef oprecht als hij schrijft: „In alles streef ik ernaar rust en orde in de school en politiek buiten de school te houden. Tot nu toe lukt mij dat in het algemeen, waarbij ik goede medewerking heb van ouders en leerlingen, die de nationaal socialistische gedachte zijn toegedaan.”

Dan is het kerstvakantie. Een jaar van toenemende polarisatie is ten einde.

1787 - DE BURGEROORLOG TUSSEN PATRIOTTEN EN PRINSGEZINDEN OOK IN DE BILT

Rob Herber

De Republiek der Verenigde Nederlanden (1648-1795) kan eind achttiende eeuw gekenschetst worden als een stagnerende maatschappij. In Holland was tussen 1680 en

1750 sprake van een bevolkingsafname van elf procent. De zeventiende-eeuwse gerichtheid op de zee nam af met als gevolg een slinkend aantal rederijen. Ook de visserij liep terug.